

TOPONÍMIA DE LA COMARCA DEL CARXE

Esther LIMORTI
Artur QUINTANA
David AZORÍN

La Comarca del Carxe¹ ocupa una extensió d'uns 300 km² i se situa a l'oest de les Valls del Vinalopó, tocant els pobles valencians del Pinós i l'Alguenya, dins els termes municipals de Jumella, Iecla i Favarella. Aquesta comarca constitueix la frontera lingüística del català a l'extrem sud-oest del domini lingüístic.

Actualment la zona valenciano-parlant comprén la rambla de la Raixa i fita al sud amb la serra de la Pila i Quives i al nord amb la serra dels Serrals i la serra del Carxe, punt més elevat de la comarca (1371 m.) i que li dóna nom. Fins fa ben poc el valencià arribava pràcticament a les parets de Iecla, això ho hem pogut saber per informació directa de gent nascuda al Carrascalejo i als Pinillos, llogarets molts propers a aquesta ciutat.

El major nombre d'habitants es reparteix entre els següents nuclis de població major: la Torre del Rico, la Canyada del Trigo, el Carxe i la Canyada de l'Alenya; la resta apareixen disseminats en petits masos aïllats.

La distribució tan peculiar de la població de la zona té a veure amb les característiques de la repoblació. Per les informacions que tenim tot porta a creure que aquestes terres van ser repoblades recentment (s. XVIII i XIX) (vg. però el que diem a l'entrada de la Torre del Rico) per llauradors que acudien a treballar i a ocupar-se de les plantacions de grans terratinents. Aquesta gent provenia, majoritàriament, del Pinós, Monòver i Novelda, la qual cosa es pot apreciar en el parlar que, bàsicament i com els mateixos habitants reconeixen, és idèntic al de Monòver amb algunes característiques del de Novelda. El català que es parla a la zona pertany, per tant, a la varietat dialectal del valencià meridional.

Els primers en ocupar-se de la toponímia del Carxe, encara que sense fer-ne objecte de cap estudi específic, han estat Manuel Sanchis Guarner² i Xavier Fàbregas,³ que l'any 1970 visitaren aquella comarca, independentment l'un de l'altre. Darrerament Brauli Montoya Abad⁴ i alguns dels seus deixebles han treballat sobre la comarca.

En el present treball arrepleguem la toponímia més important de totes aquelles zones on ha estat possible enquestar catalano-parlants, intentant en tot moment abraçar tota la zona que en el mapa englobem dins del domini lingüístic català.

La replega de topònims del Carxe l'hem feta a partir dels materials ja recollits (bàsicament nuclis de població), així com també d'altres aplegats per nosaltres mateixos en diverses enquestes per aquella comarca durant aquest any de 1994.

Hem de remarcar que molts dels llocs que assenyallem com a nuclis de població són actualment, per mor de la decadència de l'agricultura a la comarca, en procés de desertització, o es mantenen només com a residència temporal. Cap d'aquestes poblacions no és ajuntament, sinó que està inclosa dins dels de Favanella (F), Iecla (I) i Jumella (J). A cada entrada indiquem, si aquest és el cas, la forma que hi té en les obres ja esmentades de Xavier Fàbregas (Fb.), Brauli Montoya i Abad (M) i Manuel Sanchis Guarner (S), així com també en la de Mar Alejandro (A),⁵ si bé en aquest darrer cas només si el topònim no figura en l'obra de Brauli Montoya.

Al costat de cada topònim, entre parèntesi, donem la transcripció fonètica simplificada de la pronúncia dels parlants de la zona:

- Vocal anterior oberta tònica: è
- Vocal anterior oberta àtona, en casos d'harmonia vocàlica: E
- Vocal posterior oberta tònica: ò
- Vocal posterior oberta àtona en casos d'harmonia vocàlica: O
- Alveolar fricativa sonora: z
- Alveolar africada sonora: dz
- Palatal fricativa sorda: x
- Palatal africada sorda: tx
- Palatal fricativa sonora: j
- Palatal africada sonora: dj
- Lateral palatal: ll
- Palatal nasal: ny
- Velar fricativa sorda, j castellana: X
- Velar sonora, oclusiva o fricativa: g
- Velar oclusiva sorda: k

NUCLIS DE POBLACIÓ.

L'Alberquilla (labarquilla); l'Alberquilla (S., p.204; A., p.11); Fb. adopta la forma col·loquial de la Barquilla, que també podria grafiar-se l'Abarquilla. Pertany a J. i fou pedania fins fa uns deu anys.

Els Ambrósios (ezambrósios); es Ambrosios (M., p.64). Pertany a I.

L'Arsenal (arsenàl); l'Arsenal (Fb. M., p.67; S., p.204). Pertany a J.

El Canalís/el Canalís de Crespo (el canalís; el canalís de créspo); M. indica a la p.66 el topònim *el Canyonisso* que hi podria correspondre. Pertany a J.

La Canyonada del Trigo (la canyà del trigo, la canyà) (Fb. M., p.13); S. ho grafia en un cas amb *ny* (p. 202) i en un altre amb *ñ* (p. 186). Pertany a J. i és pedania. (Veg. els Martines).

Els Càpitots (es càpitots); Cases des Càpitots (A., p.11); els Càpitots (S., p.202). Pertany a J.

Carrascalejo (carrascaléXo); Carrascalejo (A., p.11). Aquesta localitat es troba més al nord de la zona que els autors ací citats donen com a de llengua catalana dins de Múrcia. Les nostres informacions sobre aquesta localitat ens han estat fornides per Julio Gómez Verdú, del Pinós, bon coneixedor de la comarca per mor de la seua professió de corredor de vins. El que diem sobre aquesta localitat és vàlid per a la dels Pinillos. Pertany a I.

El Carxe (el càrxe) (Fb.; M., p.13; S., p.204). El nom castellà d'aquesta localitat és Raspay. Segons ens digueren al Carxe, abans de fer-se el poble hi havia ja al terme la finca anomenada Raspai (raspài), que encara existeix. Aquest topònim es féu servir per l'administració castellana per a designar el nucli urbà, malgrat posseir ja aquest el nom del Carxe, possiblement per evitar l'homonímia amb una altra pedania propera del terme de Jumella. El Carxe està format per dos barris separats per un torrent. El barri més oriental és anomenat *Enfront* (enfrón) i l'altre *Darrere* (darrère). És pedania i pertany a I.

El Corralet (el corralét) o Cases de Mas Cava (maixescàba, maixecàba, maixcàba). Pertany a J.

Cases del Castellà o Cases del Pla (càzes del castellà, cazes del pla) (M., p. 64). Pertany a I.

Cases de Castilla (càzes de castílla). Pertany a J.

Cases dels Frares (es càzes des flàres); Cases des Frares (A., p.11). Pertany a F.

Cases de Marta (càzes de màrta). Pertany a I.

Cases dels Mianos (es càzes des miànos). Pertany a F.

Cases de Pissana (càzes de pisàna) (M., p. 64). Pertany a J.

Cases de les Panses o Pelavivos (càzes des pànses, pelavívos). Pertany a I.

Cases de Sarrió (càzes de sarrió). Pertany a J.

Cases de Selva (càzes de sélva). Pertany a I.

La Caseta (la cazéta). Pertany a J.

Els Escandells (ezescandélls); Cases dels Escandells (A., p.11): Escandell (S., p. 202). Malgrat que aquest topònim, com tants altres de la comarca, procedeix d'un antropònim (segons ens comunicà Nicandro Rico Rico, de la Canyada del Trigo, aquesta localitat hauria estat fundada per un besavi de la seua muller, Pepe Escandell, de Monóver, al segle passat), l'administració castellana l'anomena Los Escandeles. Pertany a J.

Esperit Sant (esperisàns); Pelissant (Fb. adoptà ací, com en el cas ja esmentat de l'Aberquilla —que ell registra la Barquilla— la forma col·loquial, que per la *s* del plural, permet interpretar el topònim com si la síl·laba inicial fos l'article: es Pelissants; hi hagué, a més, confusió auditiva, altrament molt fàcil de produir-se, entre *l* i *r*). Pertany a J.

Els Gabriels (ezgrabiéls, ezgabriéls). Sovint es confon amb la Canyada del Trigo, amb la qual forma conurbació. Els habitants de la Canyada del Trigo coneixen aquest nucli com el Collado (el collào). Pertany a F.

Els Martines (ezmartínes; es càzes dezmartínes; es cazétes dezmartínes); Les Cases de Martines (Fb.); les Cases del Martínez (S., p. 198). El nom que li dóna l'administració castellana, mai no usat en la vida vidanta, és el de La Cañada de la Leña, que recull també S. (p.198); ell mateix (p.203) i també Fb. el reproduïx com a la Canyada de la Llenya, mentre que M. (p.13) dóna la Canyada de l'Alenya, car és el mateix ètim que el de la propera localitat de l'Alguenya (Veg. al DCVB, s.v., i al DECLC de Joan Coromines, s.v. *alquena*). Tenint en compte l'etimologia del mot, en castellà hauria d'haver estat grafiat Alheña. A tall anecdòtic recordarem que llenya a la comarca s'hi pronuncia nyenya. Pertany a F.

Els Navassos (es navàsos, es nevàsos). Pertany a J.

L'Ombria de la Sarsa (la umbría de la sàrsa; la umbría de la sàrsa); l'ombria de la sarsa (Fb.; M., p.67). És pedania i pertany a J.

Penya-roja (pénya róXa; es còves de pénya róXa). Pertany a J.

Els Pinillos (es piníllos); es Pinillos (A., p.11). Pertany a I. Veg. sobre aquest topònim el que diem a l'entrada Carrascalejo.

Els Pomares (es pomàres); es Pomares (M., p.67). Pertany a J.

El Portitxol (el portitxòl; el portijòl); el Portitxol (A., p. 8 i 11). Pertany a I.

Poveda (es càzes de povéda; povéda). Pertany a J.

Quitapellejos (quitapelléXos); Quitapellejos (S., p.203; M., p.64). Pertany a I.

La Raixa (la ràixa); la Raixa (M., p.66; Fb. s.v. Canyada del Trigo); la Raja (Fb.s.v.). És pedania de J.

Raspai (raspài), vg. el Carxe.

Els Rincons (es rincóns). Pertany a J.

La Roca de Togores (la ròca de togóres; la ròca de togóres); la Roca de Togores (S., p.198). Pertany a F.

La Sarsa (la sàrsa); la Sarsa (A., p.11; Fb.; S., p.198). És pedania de J.

Els Tinajons (es tinaXóns). Pertany a F.

Els Tomasons (es tomazóns), els Tomasons (S., p.204). Pertany a J.

La Torre del Rico (la tórre, la tórre del ríco); la Torre del Rico (Fb.; M., p.13; S.p. 203); la Torre de Rico (S., p. 204). És pedania de J. En el període medieval havia estat anomenat La Raixa i era zona de morisc. S'hi conserva una torratxa amb la següent inscripció: "Antonius Rico Me Fecit. 1573". (vg. Abelardo Merino Álvarez: *Geografía histórica del territorio de la actual provincia de Murcia*, Academia Alfonso el Sabio, 1981, especialment pàgs. 29, 128, 185 i 289).

La Venta de les Quebrades (la véntasquebràes; la vénta es quebràes); la venta es Quebraes (M., p.64). Pertany a I.

La Venteta (la ventéta). Pertany a J.

Xamaleta (xamaléta); Xamaleta (M., p.67). Pertany a J.

El Xarco de la Penya (el xàrco la pénya); el Xarco la Penya (M., p.67). Pertany a J.

CURSOS D'AIGUA

Rambla de l'Arsenal (ràmbra de larsenàl)

Rambla del Carxe (ràmbra del càrxe). Divideix el municipi del Carxe en dos nuclis.

Rambla de Covatilles (ràmbra de cobatílles). Passa per l'est de la serra del Serral i serra de les Panses i creua la carretera de Iecla.

Rambla del Derramador (ràmbra del derramaó). Situat en la Serra del Carxe paral·lel al Barranc de Pissana. Desemboca en el Derramador.

Rambla del Fontanar (ràmbra del fontonà). Transcorre pel paratge del Fontanar.

Rambla de l'Hedra (ràmbra de lédra). Naix de la finca de l'Hedra i dessemboca al municipi del Carxe.

Rambla de Quitapellejos (ràmbra de quitapelléXos). Passa per Quitapellejos.

Rambla de la Raixa (ràmbra de la ràxa)

Rambla del Saltador (ràmbra del saltaó). Al nord de la serra del Carxe, prop de les cases de Pissana.

Rambla de la Sarsa (ràmbra de la sàrsa). Passa pel costat del poble de la Sarsa en direcció nord-sud.

La Rambla del Tarai (ràmbra del tarài) (M., p.67). Desemboca en la rambla de la Raixa.

Rambla del Xarco (ràmbra del xàrco)

Rambla de Xamaleta (ràmbra de xamaléta)

Barranc d'Anisso (barrànc daníso). Situat al sud de la serra del Carxe.

Barranc del Bu (barrànc del bú). Pertany a la part est de la serra del Serral.

Barranc dels Buquins (barrànc des buquíns). Situat a l'est de la serra del Carxe.

Els Calderons (es calderóns). Barranc de l'Altet dels Calderons.

Barranc del Comisari (barrànc del comisàri). Baixa per la Lloma de l'Àguila cap al sud.

Barranc de l'Estepar (barrànc de lestepà). Situat al nordoest de la serra del Carxe.

Barranc Estret (barrànc estrét). Pertany a la serra de Quives.

Barranc dels Estrets (barrànc dezestréts). Al sudoest de la serra de Salines. Travessa la carretera de Iecla.

Barranc de la Figuera (barrànc de la figuéra). Té naixements d'aigua i desemboca al sud de la serra del Carxe.

Barranc de les Loses (barrànc de les lózes). Al Nord de la serra de les Panses.

Barranc del Llop (barrànc del llóp). Situat al sud de la serra del Carxe.

Barranc de Pardina/Pardines (barrànc pardína, barrànc pardínes). Barranc al sud de la serra del Carxe.

Barranc del Peralejo (barrànc del peraléXo). Baixa per la Canyada d'Aroca i passa per la Casa del Peralejo

Barranc de Pissana (barrànc de Pisàna). És el nom que pren el barranc del Saltador en passar per les Cases de Pissana.

Barranc del Pouet (barrànc del pauét; barrànc de pauét). Té naixements d'aigua i està situat al sud de la serra del Carxe.

Barranc del Pou de la Neu (barrànc del pàu de la néu). Pertany a la serra del Carxe.

Barranc de la Sorra (barrànc de la sórra). Pertany a la serra del Carxe.

Barranc del Tesoro (barrànc del tesóro). Al sud de la serra del Serral.

ELEVACIONS DEL TERRENY

Alt dels Boixos (làl des bóixos). Pic de la serra del Carxe, situat al nord.

Altet dels Calderons (altét des calderóns). Pertany a J.

Alt de la Cima (làlt de la címa). Al sud de la Canyada del Trigo. M. p. 64 diu la Cimeta. Pertany a J. i a F.

Altet dels Conills (laltét des conílls). Enfront dels Càpitos. Pertany a J.

Alt Gran (làl gràn). Pertany a J.

Alt del Mort (àl del mòrt). Situat al sud dels Escandells. Pertany a J.

Alt Penjat (làl penjat). Situat en terme de Jumella i del Pinós.

Alt Redó (làl reó). Alt de la serra de Quives.

Alt de la Sarsa (làl de la sàrsa). Al sudoest de la Sarsa. Pertany a J.

Bolàs (bolàs). Petit alturó pertanyent a J.

El Castellet (el castellét). Alt situat al sud de l'Esperit Sant. En la part més alta té unes penyes que de lluny semblen les runes d'un castell.

La Creu, El Molló de la Creu (la créu, el molló de la créu). Aquest alt divideix Favanella, el Pinós i Jumella. L'alt es coneix com la Creu o el Molló de la Creu. A la part més alta es troba un molló de 1726 amb tres cares en les quals apareixen els noms de Monòver, Favanella i Jumella.

Cima de les Gralles (la cima des gralles). Part més alta de la serra del Carxe.

La Garita (la garita). Pic de la serra del Carxe, situat al nord.

Les Loses (les lozes). Situat al nord de la serra de les Panses.

Lloma de l'Àguila (la llóma de làguila). A l'Ombria de la Raixa. Pertany a J.

La Lloma Llarga (la llóma llàrga). Anomenada també serra de l'Esperit Sant (sèrrE desperisàn). Situada al sud de l'Esperit Sant. Pertany a J.

Lloma Poveda (llóma povéda). Situat a l'oest de la Torre del Rico. (M., p.67).

La Llometa del Cementeri (la llométa del cementéri). Se situa a l'oest de la Torre del Rico, pertany a J.

La Mina (la mína). Al sud del Molló.(M., p.67).

El Molló (el molló). Al sud del l'Esperit Sant.

El Mosquit (el mosquí). Pic de la serra del Carxe, situat al nord.

La Pedrera (la pedréra). Al sud de la serra de la Mina. Pertany a J.

La Peña Roja (la pénya róXa). Peña de color rogenc situada al sud de les Coves de Peña Roja.

Penya de l'Hora (pénya de lòrO). Pic de la serra dels Serrals.

Penyasco de l'Àguila (penyàsco del àguila). Peña de la serra de Quives.

Penyes de l'Assuara (pényes de lasuàra). Tallats de la serra del Carxe.

Pico del Molló (píco del molló). Punt més alt de la serra del Serral.

Pla del Serral (plà del serràl). Pla situat en la part més alta de la serra del Serral.

El Pou de Leandro (el pàu de leàndro). Altet dins de la serra del Carxe. Pren aquest nom perquè s'hi troba una excavació.

La Senda Pelada (la sénda pelà). Alt de la serra del Carxe, situat a l'est.

Serra del Carxe (sèrrE del càrxe). Citada per tots els autors adés esmentats.

La Serra dels Corbs (sèrrE des còrbs). Alt de la serra del Carxe, situat al sud. (M., p. 64).

La Solsida (la sulsía). Serra situada al nord de la Torre del Rico. (M., p. 67).

Serra l'Espada (la sèrrE l'Aspà). Pertany a F.

Serra Gran (sèrrE gràn). Al nord de la Torre del Rico.

Serra de la Mina (la sèrrE de la mína), (M., p.67). Pertany a J.

Serra de la Pila (SèrrE de la pïla). Pertany a Jumella i Fortuna. (M., p.66 i 67).

Serra de les Panses (sèrrE des pànses). Al nord-est de la serra del Carxe. (A., p. 11).

Serra de Quives (quíves). M., p.66 i 67; Fb., Quives i Quibes; S., p. 202 escriu Quivas. Pertany a F.

Serra de Salines (sèrrE de salínes). Pertany a Iecla i al Pinós. (Fb., serra de les Salines; M., p. 64).

Serra del Serral (la sèrrE del serràl), (M., p. 64). Pertany a I.

Serreta del Crespo de la Sarsa-Alt del Crespo-Alt de la Font (serréta del créspo de la sàrsa, àl del créspo, àl de la fòn). Està situat al costat del Canalís. Pertany a F.

PARATGES

La Calessa (la caléssa). Pas situat entre la Llometa del Cementeri i la Serra Gran.

Canyada de la Casa Aroca (canyà de la càza AròcO). Pertany a J.

Canyada dels Rincons (canyà des rincóns). Pertany a J. del Derramador i la de l'Hedra.

El Collado de Gaspar (el collào de gaspàr). Zona situada dins de la serra del Carxe.

El Derramador (el derramaó). Zona on conflueixen la Rambla.

Els Estrets (ezestréts). Zona del barranc de l'Estret per on passa la carretera de Iecla.

L'Estret (lestrét). Zona situada a l'est de la Talaia.

El Fontanar (el fontonà). Terreny de la Sarsa. Pertany a J.

L'Oia Alta (lóia àlta; làuia àlta; l'olléta). Molt possiblement deu tractar-se del castellanisme la Hoya Alta, més que no pas la Olla Alta; el cas del diminutiu amb *ll* pot ésser per ultracorreció. Per altra part els topònims amb *hoya* o *foia* són força corrents a la comarca. Tanmateix també fóra possible una enllaminadora interpretació l'Auia Alta [=l'Aigua Alta], tot i que la zona se sent més *aigua* que *auia*. Pertany a J.

Oia del Molligar (oia del molligar). Zona a l'est de la serra del Serral. A. p.11 (l'Olla del Mollidar).

L'Ombria de la Raixa (l'ombría de la ràxa). Pertany a J.

La Raixa (la ràxa). Pertany J.

Els Revolcadors (es revolcaós). Zona de la serra del Carxe.

La Sarsa (la sàrsa). En aquesta zona es troba el nucli de població anomenat també la Sarsa. Pertany a J.

La Solana de Quives (la solàna de quíves). Pertany F.

La Talaia (la talàia). Pertany a J.

La Talaia (latalàia). Zona al nord de l'Alberquilla. Pertany a J.

La Talaia de la Capellania (la talàia de la capellanía). Pertany a J.

La Xarca (la xàrca). Pertany a J.

MASOS

La Bodega dels Barons (la bodega des baróns). Aquest mas té una bodega en la qual actualment encara es fa vi. Pertany a J.

Buenavista (buenavísta). Pertany a I.

El Cantal (el cantàl). Pertany a J.

Carabina (carabína). Pertany a J.

Casa de la Tosquilla (càza la tosquílla). Pertany a J.

Casa Aroca (càza aròcO). Pertany a J.

Casa los Àngeles (càza los ànXeles). Pertany a J.

Casa Bondia (càza bondía). Pertany a J.

Casa de Canyissares (càza de canyissàres). Pertany a I.

Casa de la Carrasca (càza la carràsca). Pertany a J.

Casa Comina (càza comína). Pertany a J.

Casa dels Conills (càza dels conílls). Pertany a J.

Casa Díaz (càza díes). Pertany a J.

Casa Ferrer (càza ferrér, ferrél). Pertany a J.

Casa Gàzquez (càza gàsques). Pertany a J.

Casa Gran (càza gràn). Pertany J.

Casa de l'Hambre (càza de làmbre). Pertany a J.

Casa Jiménez/de Quiles/ del Mojuelo (càza Ximénes, de quíles, del moXuélo). Pertany a J.

Casa Palazón (càza palasón). Pertany a J.

Casa del Metge (càza del métge). Pertany a J.

Casa de la Molineta (càza molinéta). la Moreneta (Fb., per confusió auditiva entre *l i r*); la Molineta (M., p.67). Pertany a J. Pren aquest nom perquè hi havia una molineta d'on traïen aigua.

Casa Nova (càza nòvO). Pertany a J.

Casa de l'Olmo (càza de lólmo). Pertany a J.
Casa de Palau (càza de palàu). Pertany a F.
Casa del Pino (càza del píno). Pertany a F.
Casa del Piojo (càza del pióXo). Pertany a J.
Casa dels Plateros (càza des platéros). Pertany a J.
Casa de Putxe (càza de pútxe). Pertany a J. S., p.203 (Casa Espuche).
Casa de la Revolta (càza de la rebòltO). Pertany a I.
Casa del Rincó (càza del rincó). Pertany a I.
Casa del Soldat (càza del soldàt). Pertany a J.
Casa de Vereda (càza de veréa). Pertany a J.
La Caseta (la cazèta). Pertany a J.
L'Hedra (lédra). Pertany a J.
Els Peporros (es pepórrros). Junt a la casa Díaz. Pertany a J.
Les Pulgues (es púlges). Pertany a J.
La Quintanilla (la quintanílla). Pertany a I.
Rincó de Pardina (rincó de pardína). Pertany a J.
Vinya Pe (vínya pé). Pertany a J. (Fb., Viñapé).

FONTS

Font de l'Hedra (fòn de la édra). Situada a l'Hedra.
Font de les Panses (fòn des pànses). Situada a l'oest de la serra de les Panses.
Font de la Sanguijuela (fòn de la sanguiXuéla). Situada al nord de la serra del Carxe.
Font de la Sarsa-Font de l'Església (fòn de la sàrsa-fòn de liglézia). Situada en la Sarsa al costat de l'ermita de santa Anna. (M., p. 66).

COVES

Coves de Caín (còves de caín). Es troben entre la Canyada del Trigo i la Torre del Rico.

Coves de Jaume el Barbut (còves de jaume el barbút). Segons tradició oral en aquestes coves s'amagava el bandoler conegut per Jaume el Barbut. Es troben coves amb aquest nom a la serra del Carxe, la serra de les Panses i la serra de la Pila.

Coves del minero (còves del minéro). Es troben a l'Alt del Crespo.